

УДК 167.1

**М. В. Савостьянова**  
Європейський університет

### АКСІОЛОГІЧНА МЕТОДОЛОГІЯ В ФІЛОСОФІЇ НАУКИ

*В статті розглянуто сутність та структуру наукового методу. Окремого розгляду набуває дослідження аксіологічної методології. Автор пропонує ідеї, підходи та принципи, що можуть бути застосовані для аналізу сучасної парадигмальної науки з аксіологічних позицій.*

**Ключові слова:** аксіологія, наука, метод, аксіологічна методологія, парадигма.

Актуальність теми дослідження обумовлена наступним. Одна з найскладніших проблем аксіологічного аналізу науки полягає в тому, що для вивчення науки з позиції цінностей потрібна розвинута аксіологічна методологія, яка на сьогодні відсутня. Тому систематизований ціннісний аналіз науки здійснити дуже важко. У зв'язку з цим, перед філософами і методологами науки постає завдання розробки аксіологічної методології дослідження.

Проблемою методології як такої займалися П.В. Копнін, В.Н. Голованов, І.В. Кузнецов, Г.О. Підкоритов, В.Л. Чуйко. Що стосується питання про цінності, то воно так чи інакше хвилювало майже всіх філософів. Окремі проблеми аксіології піднімалися І. Кантом, М. Гартманом, В. Віндельбандом, Г. Когеном, Г. Рікерттом, розроблялися у феноменології Е. Гуссерля. На необхідність ціннісного аналізу науки вказували багато вітчизняних і російських дослідників: Г.П. Вижлецов, І.С. Добронравова, М.С. Каган, Л.І. Сидоренко, В.С. Стьопін, М.Г. Марчук, М.В. Попов тощо.

У цьому дослідженні ми ставимо перед собою такі завдання:

- проаналізувати сутність наукового методу;
- позначити структуру наукового методу, а також те, яке місце в ній займають методологічні підходи, ідеї і принципи;
- запропонувати ряд аксіологічних підходів, ідей і принципів, що мають методологічне значення;
- виявити конкретні аксіологічні ідеї, підходи і принципи, що можуть бути застосовані для аналізу сучасної науки та її специфічної характеристики, – парадигмальності.

*Наукова новизна роботи полягає в такому:*

- розроблено аксіологічну методологію, виокремлено її теоретичні передумови;
- обґрунтовано і запропоновано аксіологічні підходи, ідеї і принципи, що мають методологічне значення;
- показано, яким чином аксіологічна методологія може бути застосована до вивчення науки та інших людиномірних систем.

Ми цілком усвідомлюємо те, що для розробки аксіологічної методології знадобиться передусім прояснення категоріально-понятійного

апарату аксіології, а також виділення методологічних підходів, принципів і ідей. До питання про понятійний категоріальний апарат аксіології ми вже зверталися в одній зі своїх праць [8]. Тому в цій статті нашою головною метою буде розгляд проблеми аксіологічних підходів, принципів і ідей, оскільки без них неможлива не лише аксіологічна, але і ніяка інша методологія взагалі.

Перш, ніж перейти до аналізу методологічних ідей і принципів аксіології, зупинимось на «міркуванні про метод». Бо, як зазначав Р. Декарт, «краще вже зовсім не думати про пошук яких би то не було істин, чим робити це без жодного методу» [2, 80].

Метод наукового дослідження може бути представлений як сукупність систематизованих пізнавальних операцій, певним чином субординованих і таких, що відповідають предмету і меті наукового дослідження. Для того, щоб метод був ефективним, він має бути адекватним об'єкту, що досліджується.

Функціональні можливості методу завжди мають межі, тому ми усвідомлюємо те, що аксіологічна методологія, як і будь-яка інша, не може претендувати на універсальність, проте може бути використана для вивчення сучасної науки, особливо такої її характеристики, як парадигмальність.

Науковий метод завжди виявляється пов'язаним з науковими принципами. Саме принципи становлять основу системи методів дослідження та функціонування наукових понять. Наприклад, на основі принципу розвитку функціонує генетичний та порівняльно-історичний методи, прогностичний метод. Згідно з думкою Г.О. Підкоритова: «філософський метод – це уміння оперувати поняттями і принципами» [7, 40].

Принципи віддзеркалюють як об'єктивну реальність, так і суб'єктивну, та є початком, основою, базовим положенням явищ дійсності і їх пізнання. Отже, принцип виступає відразу в двоякій ролі – це і знання про дійсність, і засіб її пізнання. Структурно принцип є більш складним утворенням, ніж поняття або закон. Принципи – суто гносеологічний феномен. За словами В. Н. Голованова, «принцип – це закон в гносеологічній функції» [1, 82], оскільки принципи виникають в результаті узагальнення досвіду пізнання у формі знання, теорії. В деякому розумінні, принципи є не початковим пунктом дослідження, а його результатом, відображенням пізнавальної діяльності, практики наукового пізнання. Вони створюються на основі знань і функціонують як оперування знаннями, як організація їх у цілях досягнення наукового результату.

Втім принцип нерозривно пов'язаний з ідеєю. На думку П. В. Копніна, ідея за своєю логічною формою тотожна поняттю, а за гносеологічною функцією – є найближчою до принципу [4, 99]. Відмінність між ідеєю і принципом полягає в тому, що принцип виступає одним з перших і найабстрактніших визначень ідеї. Ідея стає принципом, коли втілюється в теоретичну конструкцію. Наприклад, ідея відбору була і до Ч. Дарвіна, але вона стала принципом тільки в його еволюційній теорії.

Свобода від будь-якої методологічної спрямованості при вивченні не лише складних людиномірних систем, але навіть окремих фрагментів дійсності виявляється в результаті свободою залишатися безпосередньо з фактами, які, втім, теж отримані не без застосування того чи іншого методу. Отже, метод виступає в ролі своєрідної логіки наукового дослідження. Як зазначав П. В. Копнін, «звичайно, спеціальна логіка наукових відкриттів – це нездійсненна мрія. Але наука завжди вимагала і вимагатиме від логіки, щоб вона була ближчою до оволодіння таємницею наукових відкриттів, щоб вона встановлювала методи і правила наукового пошуку» [3, 161]. Далі ми спробуємо позначити основні методологічні ідеї, принципи і підходи до вивчення сучасної парадигмальної науки і інших людиномірних систем, які можливі в межах аксіології. Але перш, ніж це зробити, прояснимо, що ми маємо на увазі під поняттям «цінність».

Можна виділити два підходи до визначення цінностей – онтологічний і функціональний. Розпочнемо з онтологічного визначення.

Цінність – це фундаментальна смислова основа людського буття, деякий об'єктивний критерій по той бік усіх можливих об'єктів і суб'єктів. Це доцільність вищого, антропологічного рівня. Цінність – це онтологічна, а не психологічна чи соціокультурна реальність, що існує незалежно від наших про неї уявлень і нашого до неї ставлення (у цьому полягає сутнісна різниця між цінностями і ціннісним ставленням). А то, що не є антропологічною цінністю, не стане нею навіть у тому випадку, якщо усе людство одноставно її такою проголосить, тому що ні за яких умов вона не стане вищою доцільністю. У цьому відмінність «вічних» цінностей і цінностей часу і культури, об'єктивних і суб'єктивних цінностей. При цьому, цінності науки та культури є взаємопов'язаними, як зазначає С. Б. Кримський: «відношення науки та культурно-історичних систем не зводяться до зовнішньої взаємодії, а мають внутрішні стимули. Розрив між цими двома смислоутворюючими системами освоєння світу виникає лише під час кризи певних цивілізацій та відповідних їм ідеологій» [5, 20].

Функціональне ж визначення буде таким. Цінності – це кінцеві основи будь-якого цілеспрямовання, які, навіть будучи неусвідомленими, регулюють не лише проміжні дії індивіда, але і кінцеві смисли будь-якої діяльності, в тому числі пізнавальної. При цьому, як відмічає В.С. Стьопін: «вимога експлікації цінностей не лише не суперечить традиційній установці на отримання об'єктивно-істинних знань про світ, але і виступає передумовою реалізації цієї установки» [10, 48].

Далі розглянемо основні принципи аксіологічного аналізу, які ми виділяємо. Розіб'ємо їх на дві групи – універсальні аксіологічні принципи і аксіологічні принципи, що можуть бути застосовані лише для вивчення науки.

До універсальних аксіологічних принципів, що мають методологічне значення, ми відносимо такі:

1. Уявлення про цінності і ціннісна орієнтація нерозривно пов'язані з картиною світу або уявленням про окремий аспект реальності.

Кожна картина світу має в своєму арсеналі той чи інший набір цінностей, а також цілей, життєвих смислів, уявлень про благо, спектрів можливостей і описів способів їх реалізації. В різні епохи, в різних культурах переважали різні картини світу, від чого і залежав домінуючий сенс культури, ті чи інші її цінності.

2. При зміні картини світу або уявлень про реальність змінюється ціннісна орієнтація.

Рівень такої трансформації залежатиме від масштабів зміни (картина світу, розуміння окремих закономірностей, зміна наукової теорії тощо). Без змін в уявленнях про реальність ціннісних трансформацій не відбувається.

3. Логіка оцінок залежить від ціннісної орієнтації.

Зміна логіки оцінок можлива лише при зміні її теоретичного базису, або опису реальності. Отже, логіка оцінок залежить від тих світоглядних і теоретичних позицій, на яких знаходиться людина, які в даному випадку стають для неї як предметом віри, так і головними теоретичними цінностями.

4. Ціннісно нейтральної інформації майже не існує.

Інформація відображує не лише самі явища, але і їх значення для суб'єкта, що здійснює процес пізнання.

5. Про наявність тих чи інших цінностей свідчать не лише оціночні судження, але і емоційна реакція, стійкі переваги в ставленні до одних аспектів реальності чи стійке відкидання інших.

6. Можна дозволити собі два взаємовиключних почуття, але не два взаємовиключних ціннісних судження (думка І. Канта), так само як не можна дозволити собі два взаємовиключних описи світу, оскільки вступають в протиріччя не лише онтології, пояснення каузальних зв'язків, але і мета, цінності і сенси дій, що беруть початок з того чи іншого опису світу.

7. Базова життєва цінність має бути предметом віри, переконання. Фактично будь-яке ціннісне судження є предметом віри.

8. Цінності завжди існують у комплексі.

Одні цінності закономірно пов'язані з іншими. Кожна з цінностей неминуче тягне за собою низку обов'язкових «супутніх» цінностей.

9. Існують явні і неявні цінності.

При цьому явна і очевидна цінність, яка знаходиться на поверхні, може бути зовсім не визначальною, а тільки явною, і не більше того. Виявити реальну, визначальну, але приховану і завуальовану цінність можна за допомогою аналізу деяких «супутніх» цінностей.

На наш погляд, цінності є основою реальної самоідентифікації не лише особи, але і науки, і культури. Проте цей спосіб самоідентифікації практично ніколи не застосовувався для самопізнання і саморефлексії наукою для того, щоб осягнути власну сутність. Набагато більш звичним для науки шляхом осягнути себе завжди було виявлення і вивчення гносеологічних, епістемологічних і методологічних проблем.

Проте ми спробуємо запропонувати такі принципи аксіологічного аналізу науки.

1. Той чи інший тип раціональності є в науці самостійною цінністю і має методологічне значення.

Уявлення про онтологію визначає тип раціональності, у світлі якого вірити в той чи інший факт вважається прийнятним. Поза прийнятим типом раціональності не буде визнаний жоден факт. І, навпаки, в її контексті навіть погано перевірений або підтверджений факт набуває статус істинності.

2. Цінність факту можна розглядати як цінність тієї чи іншої інформації для розвитку науки, суспільства, культури, особи.

Наукові факти, в деякому розумінні, відображують конкретно-теоретичні потреби як окремого вченого, так і наукового співтовариства, що продиктовані завданням дослідження.

3. Феномен нерозуміння між двома конкуруючими школами, неприйняття іншої аргументації відбувається найчастіше не через слабкості аргументації або невдалої презентації напрацьованого матеріалу, а через ціннісні та світоглядні мотиви. При цьому підстави для вибору методу функціонують як цінності.

4. Цінності вченого і цінності науки (теорії, дисципліни, наукового співтовариства) можуть не співпадати.

Цей факт може залишитися непоміченим ученим (при ідеалізації їм «науки як ідеї», нерозумінні мети і цінностей наукового співтовариства тощо). Але якщо цей факт ним помічений, то це ставить вченого перед необхідністю вирішального світоглядного і морального вибору.

5. Цінності грають важливу роль в науці не лише в періоди наукових революцій, вони завжди визначають стратегії наукового пошуку і напрям розвитку науки. Для цього не потрібна ані наукова революція, ані кардинальна зміна знання.

6. Наука не може бути аксіологічно нейтральною і не пов'язаною з мораллю і практичною філософією.

7. Постановка дослідницького завдання (якщо йдеться не про випадкові відкриття) – це завжди знання плюс цінності.

8. Цінність істини полягає передусім у тому, що вона з неминучістю містить в собі прагматичний аспект, і в цьому сенсі виконує регулятивну функцію не лише в науці, але і в культурі, і в житті людини. Саме тому істина повинна залишатися і вищим смислом, і кінцевою метою науки. Проте в парадигмальній науці, на жаль, цього не відбувається. Хоча з такою думкою погоджуються не всі дослідники. Так, В. С. Стьопін, характеризуючи становлення постнекласичної раціональності зазначає, що «сучасна наука при вивченні складних людиномірних систем поєднує пошук істини з поширенням етичних регулятивів науки» [9, 295].

Ідея теж може мати методологічне значення. Вона не обов'язково породжує новий принцип (хоча може). Але вона обов'язково підтверджує принцип, що створив і дав їй життя. Ідея у філософській методології – це

своєрідний артефакт, «емпіричний матеріал», який підтверджує принцип. Ідея – це теоретичний конструкт, що має бути включений у систему знань як нове знання. Але окремих ідей, що мають методологічне значення, як і окремих принципів, для створення теорії недостатньо, оскільки вони говорять тільки про окремі аспекти і закономірності. Проте філософія завжди претендувала на виявлення найбільш загальних закономірностей існування світу, природи, людини, соціуму.

Далі ми наводимо низку ідей, котрі є результатом нашого дослідження як проблем теорії цінності, так і аксіологічних проблем сучасної науки, що здаються нам корисними в контексті аксіологічної методології.

1. Маніпулювання різними описами реальності або спотворення інформації про реальність – це ні що інше, як маніпулювання ціннісною свідомістю. Ідеологія – це теоретичне обґрунтування системи цінностей. Її призначення – управління індивідуальною і масовою свідомістю за допомогою ціннісно значимих ідей. Зазначимо, що ми не схиляємось до анархізму і не вважаємо, що будь-яка ідеологія є злом. Все залежить від того, які цінності закладені в її основу і які цілі переслідують її адепти.

2. Загальнолюдські, або абсолютні цінності мають характер добра в будь-якому відношенні і для будь-якого суб'єкта. Відносні ж цінності мають характер добра лише в певному відношенні або для окремих суб'єктів. В іншому випадку і для інших суб'єктів такі цінності будуть або злом, або неминуче пов'язані зі злом [6]. На наш погляд, така думка хоча і має абстрактно-формальний характер, проте принцип виявлення абсолютних цінностей визначає навіть більш влучно, ніж це робить, наприклад, І. Кант у міркуваннях про категоричний імператив і максимум людських вчинків.

3. Критерієм визначення вірного вибору тих чи інших цінностей можна вважати результати, тобто найближчі і віддалені наслідки ціннісного вибору.

4. Механізм ціннісного регулювання включає такий аспект: людина не просто оцінює речі і події, а співвідносить їх з тими цінностями, які вже існують в структурі свідомості особи, соціуму, окремих соціальних груп.

5. Поведінка людини і будь-якої людиномірної системи скоріше обумовлена характером та ієрархією її потреб, аніж зовнішнім впливом. Але потреби залежать від цінностей. Отже, можна сказати, що цінності – це аттрактор, що детермінує поведінку системи в періодах між точками біфуркації.

6. Цінності можуть бути усвідомленими і неусвідомленими. Не кожного разу вибір мети, що визначає подальші дії людини, обумовлений усвідомленими цінностями. Слідувати тим чи іншим цінностям – все одне, що йти тим або іншим шляхом, не обов'язково розуміючи при цьому – куди, навіщо і з якими наслідками. Міркування з позиції «подобається – не подобається» ще не є ціннісною рефлексією. Наявність або відсутність ціннісної рефлексії, а також її світоглядний і теоретичний рівень можна визначити за допомогою відповіді на просте питання: а чому, власне, мені це не подобається?

7. Без розуміння цінностей науки неможливо сьогодні зрозуміти сенс культури, і навпаки.

8. Відокремлення гносеології від аксіології і пов'язаної з нею «суб'єктивності» сталося не тому, що будь-яка розмова про цінності в науці (ціннісна установка вченого, вплив цінностей культури на розвиток науки тощо) ставлять під сумнів об'єктивність дослідження. Така ситуація склалася, на наш погляд, тому, що в певний момент виникла стратегічна необхідність в підміні питань «навіщо», «з якою метою» питаннями «чому» і «як». Це сталося тоді, коли наука набула статусу потужного соціального інституту, що обслуговує інші соціальні інститути і процеси. Парадигмальна наука не лише є залежною від інших соціокультурних інститутів, вона відчуває на собі вплив державної політики, під якою ми розуміємо регулюючу діяльність державних органів, спрямовану на розвиток науки.

9. В науці, як і в будь-якій відкритій системі, мають місце процеси як організації, так і самоорганізації, але з тієї миті, коли наука стає парадигмальною, процеси організації науки починають домінувати.

10. В парадигмальній науці дуже часто у протиріччя вступають деякі її якісні характеристики (наприклад, соціокультурна і гносеологічна, гносеологічна і антропологічна, епістемологічна і онтологічна). Тоді складається ситуація, коли ми маємо справу не з протиріччям однієї цілісної системи з іншою, а з конфліктом усередині самої цілісності, між її складовими. Можливо, це протиріччя було б зняте, якби наука регулювалася парадигмою, яка реально враховує інтереси усіх членів суспільства і загальнолюдські цінності, проте цього не відбувається, і цей аксіологічний факт можна розглядати як один з принципів розвитку парадигмальної науки.

Доходячи *висновків*, зазначимо, що головною проблемою теорії цінностей є нез'ясованість категоріально-понятійного апарату, а також відсутність аналітичного інструментарію будь-якої теорії – чітко виділених підходів, ідей і принципів. Без них аксіологія залишається, як і була, вченням про цінності, але не теорією цінностей, а це різні речі. Вчення припускає наявність історії предмета, поглядів різних мислителів тощо. Для теорії ж обов'язковим є дослідницький інструментарій. Якщо він є – сама теорія набуває методологічного значення, якщо немає – то це, у строгому сенсі, не теорія. Запропоновані в цьому дослідженні аксіологічні підходи, принципи і ідеї, на наш погляд, мають методологічне значення і можуть стати основою для створення повноцінної теорії цінностей і аксіологічної методології.

*Подальшу розробку* цієї теми ми пов'язуємо з теоретичною і практичною перевіркою методологічних можливостей аксіологічних підходів, ідей і принципів, запропонованих в цій праці, на матеріалі історії, методології, культурології і соціології науки.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Голованов В. Н. Законы в системе научного знания / В.Н. Голованов. – М. : Мысль, 1970. – 231 с.

2. Декарт Р. Избранные произведения / Р. Декарт. – М. : Политиздат, 1950. – 712 с.
3. Копнин П.В. Проблемы диалектики как логики и теории познания / П.В. Копнин. – М. : Наука, 1982. – 322 с.
4. Копнин П.В. Диалектика как логика и теория познания / П.В. Копнин. – М. : Наука, 1973. – 342 с.
5. Кримський С.Б. Наука як феномен цивілізації / С.Б. Кримський // Вісник НАН України. – 2003. – №3. – С. 7-20.
6. Подкорытов Г.А. О природе научного метода / Г.А. Подкорытов. – Л. : Издательство Лен. ун-та., 1988. – 224 с.
7. Розов М.А. Проблема ценностей и развитие науки / М.А. Розов // Наука и ценности. – Новосибирск : Наука, 1987. – С. 35–27.
8. Савостьянова М.В. До проблеми теорії цінностей та аксіологічної методології / М.В. Савостьянова // Науковий вісник Чернівецького університету : Збірник наукових праць. – Випуск 410–411. Філософія. – Чернівці : Рута, 2008. – С. 125–130.
9. Степин В.С. Классика, неклассика, постнеклассика: критерии различения / В.С. Степин // Постнеклассика: философия, наука, культура. СПб. : Издательский дом «Миръ», 2009. – С. 249–295.
10. Степин В.С. Становление идеалов и норм постнеклассической науки / В.С. Степин // Проблемы методологии постнеклассической науки. – М. : ИФ РАН, 1992. – С. 40–48.

## РЕЗЮМЕ

**М. В. Савостьянова.** Аксиологическая методология в философии науки.

*В статье рассматривается сущность и структура научного метода. Отдельного рассмотрения заслуживает исследование аксиологической методологии. Автор предлагает идеи, подходы и принципы, которые могут быть применены для анализа современной парадигмальной науки с аксиологических позиций.*

**Ключевые слова:** аксиология, наука, метод, аксиологическая методология, парадигма.

## SUMMARY

**M. V. Savostyanova.** Axiological Methodology in Philosophy of Science.

*Essence and structure of scientific method are examined in the article. Spetial consideration is deserved by research of axiological methodology. Author offers ideas, approaches and principles that can be applied for the analysis of modern paradigmal science from axiological positions.*

**Key words:** axiology, science, method, axiological methodology, paradigm.